

KORTE BIJDAGEN

VETES IN LANGEWOLD

Naar aanleiding van: J. Frieswijk e.a., ed., *Fryslân, staat en macht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum-Leeuwarden: Verloren – Fryske Akademy, 1999, 245 p.)

Inleiding

Voor de geschiedenis van de adel in Friesland zijn in deze bundel in eerste aanleg de artikelen van P.N. Noomen ('De Friese vetemaatschappij'), J.A. Mol ('Hoofdelingen en huurlingen'), M. Kist ('Centraal gezag en Friese vrijheid: Jancko Douwama') en Y. Kuiper ('Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw') van belang. Met de bijdrage van L. Kooijmans ('Hoe Willem Frederik stadhouder van Friesland werd') hebben we het eigenlijke terrein van de Friese adel verlaten: de Friese hofcultuur is in feite een regionale variant van de Europese en heeft er geen wortels in het verleden.

We zien in het boek enerzijds de lijn van de laat-middeleeuwse tijd der hoofdelingen vloeiend doorgetrokken naar de 17e eeuw, anderzijds de adel in de huidige provincie Friesland steeds in de context van de eigen tijd. Daarbij staan de vestiging van het Saksische bewind in 1498, die hier het einde van de Friese vrijheid betekende, en de 'revolutie' van 1580 centraal. Deze maakte in sommige opzichten de politiek-bestuurlijke vernieuwingen van rond 1500 weer ongedaan: de toetreding van de Friezen tot het kamp van de Opstand tegen Filips II betekende in zekere zin een terugkeer naar de oude 'Vrijheid'; zonder evenwel de laat-middeleeuwse veten, waarin de hoofdelingenadel de hoofdrol had gespeeld. Had de toepassing van een moderne oorlogsvoering met geavanceerd geschut en huurlingen met de Friese vrijheid korte metten gemaakt en de hoofdelingen als benedeiders aan de zijlijn gezet, ten tijde van de Opstand zou het bevechten van de nieuwe vrijheid een louter academische zaak worden, door middel van een ideologie op maat,

waarin calvinisme en strijd tegen absolutistische vorsten in de voormalige Friese streken tussen Vlie en Wezer samenvielen. Het meest uitgekristalliseerd was dit in Friesland ten oosten van de Eems, in Emden, waar het driemanschap Ubbo Emmius-Menso Alting-Johannes Althusius – een historicus, een theoloog en een jurist – het calvinistisch geïnspireerde verzet tegen een absolutistische – in dit geval: lutherse – landsheer gestalte gaf.¹

Het vrije Friese verleden kon zodoende dienen als rechtvaardiging van een door geweld, en derhalve in veler ogen onwettige, nieuw geschapen politieke toestand. De rol die de adel in de gebieden ten westen van de Eems daarin speelde, was echter een geheel andere dan die in de periode voorafgaande aan 1498. Slechts voor een minderheid die zich bij de Opstand had aangesloten stond de weg naar politieke invloed open, die haar in Westerlauwers Friesland onder de Habsburgse landsheren gaandeweg was ontnomen. In die zin was het motief hier in wezen hetzelfde als in Oost-Friesland, waar de hoofdelingen zich sinds eind 15e eeuw in hun macht zagen beknot door een uit hun midden voortgekomen gravenhuis. Terwijl de Oostfriese jonkers zich vanaf eind 16e eeuw van de anti-grafelijke partij onder leiding van de stad Emden afkeerden, wier politieke aspiraties (een staat in de Staat) zij met lede ogen aanzagen, slaagde de Westerlauwerse adel er in het eerste kwart van de 17e eeuw in zijn invloed op het staatsbestel te vergroten en te consolideren. Ter completering dient nog te worden gezegd dat edelen in de aangrenzende Groninger Ommelanden weer geheel andere motieven hadden om zich bij de Opstand tegen Filips II aan te sluiten: daar was het juist de gedurende de 16e eeuw steeds vaster wordende houdgreep van de stad Groningen op het omringende platteland – een stad die haar belangen bij dezelfde koning het beste gewaarborgd zag – die een kleine groep jonkers en eigenerfden ten slotte in het Staatse kamp deed belanden. Evenals in Friesland zou de adellijke kern, die ook hier in de eerste decennia na 1600 groeide, een machtsfactor van betekenis in het gewest Stad en Lande worden en zou dat tot het einde van het Ancien Régime blijven.

Het vetewezen in het Fries-Groningse grensgebied

In de bundel *Fryslân, staat en macht 1450-1650* zal elk wat van zijn gading kunnen vinden. Het lijkt me echter niet zinvol de afzonderlijke bijdragen, die over het geheel genomen informatief zijn en met kennis van zaken geschreven, apart te bespreken. In plaats daarvan zou ik hem willen gebruiken als handvat voor een korte beschouwing over het aspect dat Noomen aan de orde stelt: de laat-middeleeuwse Friese vetemaatschappij. Het betreft hier het vetewezen zoals zich dat in de direct oostelijk aan (Westerlauwers) Friesland grenzende gebieden manifesteerde in de 15e eeuw.

Wij zijn in staat deze enigszins te volgen aan de hand van vonnissen die de Warven, het hoogste rechtsorgaan van de Ommelanden, velden. Deze waren colleges van rechters uit de Oosterlauwers-Friese *terræ* die viermaal per jaar in Groningen bijeenkwamen, tezamen met vertegenwoordigers van die stad. Oorspronkelijk bedoeld om de slagvaardigheid van de plattelandsrechtspraak te vergroten werden de Warven in de loop van de 15e eeuw van rechtbanken in eerste aanleg tot een beroepsinstantie van de (civiele) vonnissen der rechters (redgers en grietmannen) in de Ommelanden, terwijl zij tevens een wetgevende functie hadden.²

De burenhulp van de Groningers was natuurlijk niet door louter goedheid ingegeven, maar door welbegrepen eigenbelang. De stad ontwikkelde zich in de late Middeleeuwen tot een regionaal handelscentrum en was daarom bij orde en rust op het platteland gebaat.³ In dit licht moeten we ook de verbonden van onderlinge vriendschap en bijstand zien die ze vanaf het derde kwart van de 14e eeuw met de omliggende Friese landschappen sloot. De Groningers zouden hun actieradius in de 15e eeuw ook naar de gebieden ten westen van de Lauwers uitbreiden. Door nu de plattelandsrechtspraak te ondersteunen bood Groningen de rechters uit de Ommelanden een – tijdelijk – veilig onderdak. Zij konden om hun autoriteit kracht bij te zetten een beroep op de stad doen om militaire bijstand: wie zich tegen de vonnissen van de Warven verzette, kon erop rekenen dat behalve de Ommelanders, ook de Gro-

ningers aan kwamen 'reysen', omwille van 'des Stad en(de) Landes toefaer(t)', dat wil zeggen parate executie.⁴

Aan het begin van de Groningse pacificatiepolitiek staat het verdrag met het Humsterland ten noordwesten van Groningen uit 1366: de aanzienlijken in dit gebied beloven hun *castra* (steenhuizen) en *predia* (heerden) desgevraagd aan de stad ter beschikking te stellen. Dit verdrag en latere, ook met andere Friese landschappen gesloten overeenkomsten hebben op termijn gezien een rem gezet op de ontwikkeling van het hoofdelingenwezen in het gebied tussen Lauwers en Reitdiep (later onder de naam Westerkwartier bekend). De stad Groningen trad hier als het ware op als 'landshoofdeling' en verhinderde zodoende ontwikkelingen zoals die zich in dezelfde tijd ten oosten van de Eems voordeden. Daar streefden hoofdelingen met dynastieke aspiraties naar de macht in de oude *terræ*. Het voordeel van het 'Groninger model' was dat de stad een neutralere positie kon innemen en de Friezen een grotere mate van zelfbestuur kon laten, zolang een en ander tenminste niet indruiste tegen haar economische belangen.⁵ We zien hier het begin van een ontwikkeling naar een Groninger stadstaat, die met de komst van de Saksers eind 15e eeuw een abrupt einde zou beleven.

In het geval van Humsterland hadden het verdrag van 1366 en die van latere jaren dus het gevolg dat zich hier geen hoofdelingen konden etableren. De eigenerfden, de vrije Friese boeren, ontwikkelden er, vermoedelijk in samenwerking met de stad Groningen, een politieke structuur waarbinnen voor hoofdelingen geen bijzondere plaats was ingeruimd. Vermoedelijk even weloverwogen werd het dekanaat – in de regionale traditie gewoonlijk *proosdij* genaamd – Hummerze, dat zijn hoofdzetel in Humsterland had, maar ook een deel van het Westerlauwerse Friesland omvatte, geneutraliseerd. Hier treffen we vanaf de 15e eeuw voor zover bekend nog slechts stadsburgers of Groningse vertrouwelingen als 'proosten' aan. Zo kon deze proosdij geen steunpunt voor een hoofdelingenslacht worden, zoals bijna overal in de rest van het Munsterse aartsdiaconaat Friesland het geval was.⁶ Een soortgelijk proces voltrok zich in het oostelijk van Humsterland

gelegen Middag. Dit gebied hoorde vrijwel geheel tot de invloedssfeer van het machtige klooster Aduard, dat daar tevens over een aanzienlijk grondbezit beschikte.⁷

Van veten in Humsterland en Middag merken we dan ook in de 15e eeuw minder. Kennelijk had de Groningse pacificatiepolitiek er succes gehad. Anders was dat in het westelijke buurlandje Langewold, dat in het westen aan Westerlauwers Friesland grensde. Met name in het midden van de 15e eeuw deden zich hier ordeverstoringen voor, die leidden tot procedures voor de Westerwarf, die voor zaken ten westen en zuiden van het Reitdiep competent was. Een vonnissenverzameling⁸ uit die tijd geeft ons de gelegenheid een blik te werpen op het vetewezen in het besproken gebied. Door de aard hiervan kunnen we vermoeden een objectievere visie op het vetewezen te krijgen dan doorgaans bij de kroniekschrijvers het geval is.⁹

De haard van de onrust lag naar het schijnt in het gebied rond Noord- en Zuidhorn, Niekerk, Oldekerk en Faan. Hier woonden personen die alleen of in vereniging de omgeving onveilig maakten. De stad Groningen had reeds in 1392 een poging ondernomen om hier orde te scheppen, waarbij het steenhuis van Menne Benynghe 'to Fanum' werd ingenomen. Hij heet dan *hovedinc*, evenals Gherbet Udekama in 'Horm' (Noord- of Zuidhorn). Het is de enige keer dat er in wat betreft het gebied tussen Reitdiep en Lauwers de schaarse laat-middeleeuwse bronnen van hoofdelingen in deze omgeving sprake is.¹⁰

Een mogelijke verwant van Gherbet Udekama was Hemko Ukema (Hemke Uwekum) die in 1448 betrokken is bij gewelddadigheden. Ten eerste had hij een vete gehad met de erven van Dodeke Harkema, die Hemkes vader aan het hoofd had gewond. Hoewel Hemke het tegendeel beweerde, bleek de vete intussen door middel van een zoenbrief te zijn beëindigd. Met Eijlke (Aylke) 'heer Eppen neve' heeft Ukema nog een geschil over de doodslag, gepleegd op Eppe 'Gabbenzoen'. Volgens getuigen had Hemke deze Eppe neergeschoten, zodat hij op de grond was gevallen. Het slachtoffer had vervolgens zelf nog verklaard dat Hemke hem de dood had ingejaagd ('dat Hemke em den doet ghe-daen hefft') en daarop de geest gegeven.¹¹

Een van de getuigen was Haye Bruggema, wiens naam ook in zijn Friese vorm als Bregema voorkomt. Een jaar eerder (1447) werd Bruggema samen met Menne (of Melle) Jellema en Menne Jeltema verantwoordelijk gesteld voor de doodslag op Hideke, door een zekere Sibeke gepleegd. Deze wordt in dezelfde tijd ook vermeld in verband met een andere doodslag. De hier voorkomende bijnaam 'wylde' Sybeke zegt in dezen genoeg. Sibeke zou op dat moment de *wonnen ruter*, de gehuurde knecht van Haye en een zekere Scyadeke zijn geweest, in welk geval de *hovedinc* de doodslag moet betalen aan de benadeelde partij. Hier zien we dus een veteverbond met een aanvoerder die voor zijn gevolg verantwoordelijk is. In het onderhavige geval gaat het duidelijk om een – zeer – incidenteel veteverband, want Haye, Melle en Menne kunnen op grond van het landrecht bewijzen dat, ook al zou Sibeke hun 'gewonnen' knecht zijn geweest, zij toch niet voor hem verantwoordelijk kunnen worden gehouden. Volgens eigen zeggen waren zij namelijk niet mee 'in der reyse' en ook niet in 'klip ende kase' geweest toen Hideke werd doodgeslagen.¹²

Het blijkt dat Haye Bruggema, Melle Yeldema en Menne Yeltema kennelijk vaker samen strijde trokken: in 1458 treden zij op samen met Elart Menninge en Sywert Moma. Haye, Melle en Menne moeten nu bewijzen dat zalige Tyarck niet door hen 'op reis' is verzocht en ook niet door hen gehuurd, noch hun knecht geweest op het moment dat hij werd doodgeslagen. Kennelijk was in dit geval Elart de verantwoordelijke 'hoofdeling'.¹³ In hetzelfde jaar als waarin het voorval met Hideke plaats heeft wordt Haye Bruggema ook aangeklaagd door 'jonge' Remke omdat hij diens hooi met geweld heeft meegenomen en in een tocht(sloot) gegooid. Het ging hier blijkbaar om een persoonlijke vete; Haye had jonge Remke namelijk eerder onderweg 'op reis' een verwonding toegebracht. De onderliggende oorzaak van het conflict schijnt land te zijn geweest, waarop Haye aanspraken meende te hebben.¹⁴

Het gaat in al deze gevallen om een klein aantal personen die soms alleen opereren, maar soms ook een veteverbond vormen, dat in een wisselende bezetting kan optreden.

Een van hen treedt daarbij op als *hovedinc*, de rest is *partiisman* en valt onder de verantwoordelijkheid van de hoofdeling zolang de expeditie ('reis') duurt.¹⁵ Het is duidelijk dat we hier met *incidentele* hoofdelingen¹⁶ van doen hebben.¹⁷

Wel blijken zij allen gerechtigd tot het rechterambt, de grietenij, die tussen de dorpen van Langewold rouleert en binnen deze over bepaalde boerderijen, de 'edele heerden'. Haye Bruggema zal in Niekerk hebben gewoond, waar een Bregmaheerd was.¹⁸ Melle Yeldema of Jellema wordt in verband gebracht met Jellegaheerd te Zuidhorn, die in later eeuwen tijdelijk een borg zou zijn.¹⁹ Menne Jeltema woonde vermoedelijk op (Ooster) Jeltemaheerd te Niekerk.²⁰ Inderdaad komen wij omstreeks 1446/7 Melle Jeldema als grietman in Oosterdeel-Langewold tegen.²¹

Het voeren van een vete was dus in principe niet onverenigbaar met het uitoefenen van een openbare functie. Hier kan een wisselwerking ontstaan: het bekleden van het grietmansambt kan iemand vijanden opleveren, terwijl omgekeerd de vrees betrokken te raken in een vete een reden kan zijn dat men juist níét graag dit ambt hebben wil. Vermoedelijk moeten we in deze zin ook de verzuchting van degene die de rechtsomweg van Franekeradeel op schrift zette (1433) interpreteren.²²

Dat inderdaad een grietman een vete kon ontketen door ambtsmisbruik leert het laatste voorbeeld dat mij uit het Groningerland bekend is. Omstreeks 1525 was Hemme Clawema (Clama) grietman in Westerdeel-Langewold geweest.²³ Waarschijnlijk had hij zich in die functie bezondigd aan verrijking door middel van valsheid in geschrifte, want hij had zich vier of vijf grazen land 'thogese-gelt' die de familie Ulersma toebehoorden.²⁴ Kennelijk was het onmogelijk hem langs gerechtelijke weg tot rede te brengen, waarom men in de stad Groningen besloot nog eens te 'reizen'. Voor die gelegenheid had Clama zich in zijn steenhuis te Westerdijken (westelijk van Grijpskerk) verschanst in afwachting van de dingen die zouden komen. Het is onwaarschijnlijk dat men hem niet eerst schriftelijk had gewaarschuwd.²⁵ Blijkbaar hadden de Groningers hun grof geschut

thuis gelaten, waarmee zij het gebouw gemakkelijk hadden kunnen kapotschieten. Zij namen hun toevlucht tot een klassiek middel: Clamahuis werd in brand gestoken en de bewoner 'also mit syn eigen lange huis und hoij wth syn steenhuiß geschmocket, soe daer een iseren doer voer dat steenhuiß was...' In de boeien geslagen werd hij te Groningen vastgehouden in de 'staell' van de Gelderse stadhouder Jasper van Marwijk, totdat hij een aanzienlijk losgeld (400 Filipsgulden) had betaald. Daarmee was de kous blijkbaar nog niet af: wegens zijn begane daad nam de tegenpartij Clama later nog eens te grazen en sloeg hem bij die gelegenheid dood.²⁶

We kunnen vermoeden dat de oorzaak van alle vijandschap in een verder verleden lag. In 1520 namelijk blijkt Clama het middelpunt te zijn van gewelddadigheden zoals messentrekkerij, verwondingen en doodslag. Daarbij waren ook leden van bekende eigenerfdengeslachten uit de omgeving betrokken, zoals Aykema en Feringe (Grijpskerk en Lutjegast), Heddema (omgeving Niezijl-Noordhorn) en Ballema (Niehove). Kennelijk diende Hemmo's steenhuis daarbij als verzamel-punt, want de Westerwarf kondigde een verbod op samenscholing af voor de betrokkenen in Clamahuis of in herbergen. Twee jaar later brandden de Bourgondiërs 'Clavemahuis' vanuit Friesland af, wat weer een Gelderse tegenactie tot gevolg had.²⁷ Overigens had deze brandstichting destijds kennelijk niet geleid tot een totale verwoesting van het steenhuis te Westerdijken, daar het enkele jaren later nog kon dienen als vesting.

Slotbeschouwing

Wat kunnen we aan de hand van deze 15-eeuwse voorbeelden van vetevoering in Langewold concluderen? Het lijkt erop dat dit bedrijf hier niet het exclusieve voorrecht van de adel was, maar ook bij eigenerfde boeren in gebruik²⁸, mits zij rijk genoeg waren om hun privé-oorlogjes te bekostigen. De aanschaf van een wapenuitrusting was een kostbare aangelegenheid. De broers Balle en Haye Hayema uit Noordhorn hadden twee grazen land gekregen als schadevergoeding voor een verwonding. Balle heeft zijn deel hiervan gebruikt om een pantser te kopen, dat hem twaalf Arnhemse gulden kostte

(1445).²⁹ Ook het zoengeld kon in de cantanten lopen.³⁰

Het is duidelijk dat ook in het Oosterlauwerse Friesland de vete deel uitmaakte van het maatschappelijk bestel en niet als hinderlijk werd ervaren voor het uitoefenen van publieke functies. We zien in beide gevallen dezelfde personen optreden. Ook de bevolking was natuurlijk aan de vetes gewend, al is dat naar mijn idee niet noodzakelijkerwijs hetzelfde als het accepteren daarvan als maatschappelijk verschijnsel. Het nuchtere relaas van de man en vrouw in het geval Eppe Gabbenzoon ten aanzien van diens laatste optreden, is een constatering zonder emotie, die wellicht de meer zakelijke visie van de rechter weerspiegelt en niet zozeer die van de doorsnee plattelandsbewoner. Dat deze integendeel het vetewezen als een bezoeking ervoer, zou men onder andere kunnen afleiden uit de inhoud van het verbond tussen Kollumerland en Groningen (1467) en de zoen tussen die stad en enkele hoofdelingen met belangen in Oostbroeksterland (1470). De grenzen tussen vete en ordinare straatteur, brandstichting, verwonding, verkrachting, moord en doodslag blijken hier nogal diffuus.³¹

Bij de vraag of het dagelijkse leven ernstig werd gehinderd door het vetewezen moet men nog de kanttekening maken dat in tijden waarin er geen schadevergoedingsregelingen wegens oogstderving bestonden de overlast voor de boer groot moet zijn geweest. Dat de schade alleen tot de bondgenoten in de vete en hun aanhang beperkt bleef (diende te blijven) is misschien theoretisch juist, doch weinig reëel.³² Het in de sloot gooien of verbranden van hooi kan als ernstige (economische) schade worden aangemerkt³³: men trof daarvoor de eigenaar direct in zijn beurs. In het geval Clama was een – voor de belagers – mooie bijkomstigheid dat zo tevens het beoogde doel kon worden bereikt, namelijk het uitroken van de belegerde, terwijl zijn ‘langhuis’, dat is het dubbelrijge Oudfriese koehuis, meteen werd afgebrand.

In een maatschappij waarin de meeste vergrijpen met geldboeten konden worden afgekocht waren ook de bijzondere testamentaire bepalingen van Menno Jeltama uit Niekerk niet zo onlogisch. In zijn laatste wilsbeschik-

king van 1473 bedacht deze in het bijzonder alle kerken van Langewold en andere geestelijke instellingen in Groningen en Ommelanden. De armen van Niekerk en Oldekerk zouden uit de opbrengst van dertien grazen land onderdak en eten krijgen en voorts zouden veertien grazen land een fonds vormen waaruit jaarlijks in het begin van de vastentijd een ton haring onder de armen moest worden verdeeld. Deze laatste bepaling heeft Jeltama in 1476 herzien: nu zou het Sint-Geertruidgasthuis (Pepergasthuis) in Groningen zestien grazen land krijgen waaruit het jaarlijks eeuwig en erfelijk de kerkvoogden van Niekerk een ton haring zou leveren, om die onder de armen van Niekerk en Oldekerk te verdelen.³⁴ De jaarlijkse haringuitdeling heeft het tot in onze dagen uitgehouden, zij het dat sedert 1979 een voor dit doel in het leven geroepen stichting deze heeft overgenomen.³⁵ Bij het overleven van deze traditie speelde wellicht de reformatie een rol, die ten gunste van de testamentaire schenkingen aan de armen heeft gewerkt.³⁶ Achter het gebruikelijke motief ten bate van het eigen zieleheil (‘...tot zalicheit mynre ziele ende mynre olderen ende tot der ghevre behoef, daer ’t Got wyl hebben voer gegeven...’)³⁷ zal wellicht toch ook Jeltama’s rol in de Langewolder veten hebben meegespeeld. Hij zag zijn einde naderen en had het een en ander goed te maken.³⁸ Naast de gebruikelijke kleine geldbedragen aan kerken uit de buurt zijn namelijk de schenkingen ten behoeve van de armen opvallend royaal uitgevallen.

Veel lijn valt er in al deze privé-oorlogjes niet te ontdekken. Het mag dan zo zijn dat in sommige gevallen wellicht de persoonlijke, of liever familie-eer in het geding was – we weten niet in hoeverre de personen die in de Langewolder veten betrokken waren met elkaar verwant waren, al is dat wel waarschijnlijk – getreiter tussen (land)buren of ambtsmisbruik, zoals in het geval-Clama, zullen even vaak de oorzaak zijn geweest en dan gold het recht van de sterkste.

Op zijn best kunnen we de veten in het 15e-eeuwse Langewold zien als pogingen van inheemse kleine machthebbers om de kracht van het Groningse pacificatieproces op het platteland te testen. Hiervoor werden zij onveranderlijk in de stad ter verantwoording

geroepen door rechterlijke colleges waarin zij als potentiële gerechtigden tot de grietenij tevens zelf zitting konden hebben. Het was dus in feite een spel van kat en muis dat in elk geval op termijn heeft verhinderd dat op het platteland ten noordwesten van de stad Groningen incidentele veteleiders zich tot permanente hoofdelingen ontwikkelden, al kon het vetewezen voor het begin van de 16e eeuw nog niet geheel worden uitgeschakeld.

Dat de belangen van de Friese eigenerfde grondbezitters en die van de stad Groningen niet tegenstrijdig behoefden te zijn blijkt uit de verbonden met de verschillende landschappen in het gebied. In het bijzonder in

het Humsterland werden de weinige adellijke hoofdelingen (Fritema, Jensema) geïsoleerd en zouden er tot de 17e eeuw geen voet aan de grond krijgen. Met name in de 16e eeuw was het Groninger Westerkwartier het gebied waarin rijke eigenerfdenfamilies het voor het zeggen hadden. In hun leefwijze weken zij weinig af van de adellijke hoofdelingen (jonkers) elders in de Ommelanden. De veelvuldige familiebanden met het Groninger stadspatriciaat weerspiegelen het succes van de Groningse politiek in de 15e eeuw.³⁹

H. Feenstra

- 1 Zie hiervoor de bijdragen van H. Feenstra en B. Kappelhoff in W.J. Koppers, ed., *Ubbo Emmius. Een Oostfries geleerde in Groningen/Ein ostfriesischer Gelehrter in Groningen* (Groningen-Emden, 1994); voorts de bijdrage van G. Menk in H. van Lengen, ed., *Die 'Emder Revolution' von 1595* (Aurich, 1995).
- 2 Het klassieke werk over de Warven is nog steeds: R.P. Cleveringa Pzn, *Gemeene landswarf en Hoofdmannenkamer te Groningen tot 1601* (Groningen-Den Haag-Batavia, 1934).
- 3 H. Feenstra, 'Van stapelrecht en vrije markteconomie. Stad en Ommelanden in de 16e eeuw', in: *Van Beeldenstorm tot Reductie van Groningen* (Groningen, 1994) 147.
- 4 Cleveringa, *Gemeene landswarf*, 15, 18.
- 5 H. Feenstra, 'Iets over maatschappelijke structuren in het laat-middeleeuwse Humsterland', in: D.E.H. de Boer, R.I.A. Nip en R.W.M. van Schaik, ed., *Het Noorden in het midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd* (Assen, 1998) 35-36.
- 6 Feenstra, 'Maatschappelijke structuren', 36, 40-41.
- 7 J.A. Mol, 'Aduard 1192-1594. Een korte geschiedenis van het klooster' in: J. Arkema e.a., ed., *Eén klooster, drie dorpen 1192-1992. Geschiedenis van Aduard, Den Ham en Den Horn* (Bedum, 1992) 19, 25 en vlg. (bijz. afb. 2.5), 30.
- 8 In druk uitgegeven door H.O. Feith, *Warfsconstitutiën en oordeelen tot en met het jaar 1601 bijeenverzameld* (Groningen, 1863).
- 9 Vgl. Noomen, 'De Friese vetemaatschappij', 44, 48, 49.
- 10 Feenstra, 'Maatschappelijke structuren', 36, 42 noot 19.
- 11 Feith, *Warfsoordeelen*, 40, 41-42. Heer Eppe was in deze tijd pastoor van Noordhorn (vriendelijke mededeling van mr.drs. H.H. Oudman te Krampen).
- 12 Feith, *Warfsoordeelen*, 33, ook 27, 32. Zie voorts W.J. Buma en W. Ebel, *Das Fivelgoer Recht* (Göttingen, 1972) 186 §§ 6-8. Over 'klip ende kase' (in 1458 nog eens 'in clipp ende kaze' Feith, *Warfsoordeelen*, 73): Oudfries kase = strijd; klip, wel van kleppa = omarmen, hier: handgemeen worden (?) (zie F. Holthausen en D. Hofmann, *Altfrisisches Wörterbuch* (Heidelberg, 1985), s.v. kase, kleppa. Vgl. nog S. Reker, ed., *Dr. P. Boeles. Idioticon Groningum. Vergelijkend woordenboek van den Groningschen tongval* (Groningen, 1997) s.v. klip en kast).
- 13 Feith, *Warfsoordeelen*, 73.
- 14 *Idem*, 33-34.
- 15 Vgl. *idem*, 41: Eencke Benckema wegens de kinderen van haar broer inzake de doodslag op Benne Yukema. Eneke zal vanwege de kinderen betalen, tenzij ze bewijst dat Benne een 'partiisman' is geweest, of het getuigenis van de andere partij kan straffen met beter bewijs.
- 16 Zie A.S. de Blécourt, *Oldambt en Ommelanden. Rechtshistorische opstellen met bijlagen* (Assen, 1935) 42. Over de hoofdelingenproblematiek werd en wordt verschillend gedacht, zonder dat de discussie daarover geëindigd is. Een goed overzicht biedt J.R.G. Schuur, 'De Friese hoofdeling opnieuw bekeken', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, CII (1987) 1-28.
- 17 Bij de bovengenoemde S(c)yadeke zou men kunnen vermoeden dat deze dezelfde persoon is als de Syado Jensema, die omstreeks dezelfde tijd opduikt in het Humsterland. De Jensema's worden later tot de hoofdelingenadel gerekend, maar hebben in Humsterland geen machtspositie kunnen opbouwen (Feenstra, 'Maatschappelijke structuren', 42 noot 21, 40).
- 18 In de Zuiderkluft. Zie L.H. Bruins, *Het Claveboek van Johan Tiassens* (Leens, 1986) 145-146; voorts Groninger Archieven (GA), Familiearchief Clant van Hanckema, inv.nr. 204 (1647).
- 19 W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (2e druk; Assen-Maastricht, 1987) 538.
- 20 In de Noorderkluft (Bruins, *Claveboek*, 145).
- 21 Feith, *Warfsoordeelen*, 32.
- 22 G. Overdiep en J.C. Tjessinga, *De rechtsomweg van Franekeradeel 1406-1438* (Franeker, 1950) 33: 'Nu sceltu wita dat bi fortidem soe was 't graet era grietman toe wessen, deer nu graet bernte is, ende deer ma nu naet jern habba wil'. Vgl. ook *idem*, 46, 48 en vlg., 50 en vlg.
- 23 Feith, *Warfsoordeelen*, 140-141.
- 24 GA, Archief Hoge Justitiekamer, inv.nr. 41, fol. 63. Een gras, waarvan de grootte per kerspel wisselde, is ca. 0,5 ha.
- 25 Bijvoorbeeld zoals de Groningse magistraat in 1439 het Fivelgoer landschap Duurswold met parate executie dreigde: '...wij daer niet meer omme dencken to scriven, weer 't dat gij des niet en dede(n), zo dachten wij daeromme to reisen, daer mogij juw nae richten. God sij mit juw.' (Cleveringa, *Gemeene landswarf*, 18 noot 4).

- 26 GA, Archief Hoge Justitiekamer, inv.nr. 41, fol. 63; Formsma e.a., *Borgen*, 284 vlgg., 13, 236. Zie ook Cleveringa, *Gemeene landswarf*, 234, alwaar een corrupte transcriptie.
- 27 Feith, *Warfsoordeelen*, 129-130; Formsma, e.a., *Borgen*, 236; zie ook W.J. Formsma, *Grijskerk. De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen, 1986), 20.
- 28 Vgl. Noomen, 'De Friese vetemaatschappij', 46.
- 29 Feith, *Warfsoordeelen*, 16. In 1444 is er sprake van een pantser dat uit het huis van Wyb(e)t Hayema was gestolen. Tevens had dezelfde persoon hem ook een koe weggenomen (*idem*, 6). In beide gevallen gaat het dus om zaken die economische waarde hebben.
- 30 Feith, *Warfsoordeelen*, 27, 32: 8 'stige' (= 160) Arnhemse gulden in drie termijnen te voldoen, die bovengenoemde Wylde Sybkes zes naaste verwanten wegens een doodslag moesten voldoen (1447). Voorts nog wegens een andere doodslag door Ghewa Pawinge gepleegd 112,5 arendsgulden (1449; *idem*, 47).
- 31 *Pax Groningana*. 204 *Oarkonden út it Grinzer Gemeente-archyf oer de forhâlding Grins-Fryslân yn de fyftjinde ieu*, M.G. Oosterhout, e.a., ed. (Groningen, 1975) nrs. 19, 23.
- 32 Zie Noomen, 'De Friese vetemaatschappij', 48, 58.
- 33 Vgl. voor het economisch belang van het veldgewas nog Feith, *Warfsoordeelen*, 5 (1444): een zaak over de 'welt' (het feitelijk bezit) van land, waarbij het hooi wordt opgeslagen totdat de zaak is geregeld. Een mooi voorbeeld van kort na 1600: het land van Sekemaheerd nabij Niezijl kan pas kan worden gescheiden wanneer het hooi onder dak is (GA, Archief Hoge Justitiekamer, inv.nr. 851, ff. 160v, 165v, d.d. 28 juni, resp. 12 juli 1617).
- 34 GA, Oud Archief der gemeente Groningen ^{rood} 1092.3; GA, Archief Geertruidgasthuis, inv.nr. 49.
- 35 GA, Archief Geertruidgasthuis, inv.nr. 138. Uit de correspondentie tussen het Gasthuis en de (nu hervormde) kerkvoogden van Niekerk-Oldekerk uit 1979 blijkt dat de kosten van een ton haring in de loop van de tijden extraproportioneel waren gestegen; bovendien had het Gasthuis de (blote) eigendom van het land waaruit de haring werd aangeschaft inmiddels verkocht. Van de zijde van de kerk van Niekerk werd aan het begrip 'eewig en erfelijk' vastgehouden. Tenslotte is de geboden afkoopsom van f 2000 door de kerkvoogdij geaccepteerd, waarop de *Memo Jeltmastichting* in het leven is geroepen. Deze zou voor het beginkapitaal ter aanvulling van de afkoopsom een gelijk bedrag inzamelen. In de Stichting heeft overigens ook het Geertruid- of Pepergasthuis een vertegenwoordiger.
- 36 Vgl. J.A. Mol, 'Friezen en het hiernamaals. Zieleheilsbeschikkingen ten gunste van kerken, kloosters en armen in testamenten uit Friesland tot 1580' in: J.A. Mol, ed., *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw* (Leeuwarden, 1994) 206, 208.
- 37 Zie ook *idem*, 186, bijz. 205-206.
- 38 Vgl. t.a.v. het prestige-element bij caritatieve legaten: P.N. Noomen, 'Consolidatie van familiebezit en status in laat-middeleeuws Friesland' in: Mol, ed., *Zorgen voor zekerheid*, 128.
- 39 De Westerkwartierse eigenerfden van de late Middeleeuwen tot de 17e eeuw vormen het onderwerp van een studie die door H.H. Oudman en mij binnenkort zal worden gepubliceerd.

ONGEORDENDE DRIFTEN

Enkele opmerkingen bij: F. Keverling Buisman ed., *Hackfort: huis en landgoed*. (Utrecht: Matrijs, 1998, 256 p.)

Het moet een merkwaardige verzameling mensen zijn geweest: de Van Westerholts op Hackfort bij Vorden. In de eerste eeuwen van hun heerschappij betoonden zij zich veelal driftig, twistziek en bij vlagen uiterst gewelddadig. Latere generaties gedroegen zich eveneens anders dan 'gewone mensen' en leefden in toenemende mate teruggetrokken in zichzelf, het hoofd afgewend van de wereld. Deze ogenschijnlijke afwijking op Hackfort van het 'algemeen menselijk patroon' zorgde menigmaal voor bevreemding, niet alleen bij buitenstaanders, maar ook bij aanverwanten. 'Ik verbaasde me bij de Van Westerholts nooit over dingen, die ik bij andere families wel verbazingwekkend zou hebben gevonden', merkte een van hen eens op.

Het onlangs uitgegeven *Hackfort: huis en landgoed* bevat een reeks momenten waarin

het eigenzinnige gedrag van de afzonderlijke heren van Hackfort naar voren komt. Het boek gaat hier echter niet over; het richt zich op zaken als landschapsgeschiedenis (een erg lang hoofdstuk van G.H.P. Dirkx), bouwgeschiedenis (B. Olde Meierink en J.C. Bierens de Haan) landgoedbeheer (S.W. Verstegen), bewoningsgeschiedenis (hoofdstukken van respectievelijk G. Verbeek en W.F.M. Ahoud, M.V.T. Tenten en R. Faber) en de overdracht van het landgoed aan Natuurmonumenten in 1981 na het uitsterven van de Van Westerholts op Hackfort (F.W. Maas). De auteurs kwijten zich in het algemeen goed van hun taak. De bijdrage van Verstegen bijvoorbeeld is helder, instructief en vernieuwend en Fabers portret van de laatste generatie Van Westerholt kan zelfs ronduit verrassend worden genoemd, ook al omdat de twintigste eeuw (en dan met name de naoorlogse periode) in dit soort boeken meestal zo weinig aandacht krijgt.

Maar het ogenschijnlijk merkwaardige, en soms buitensporige gedrag van een aantal Van Westerholts – daarmee weten niet alle